

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.02.149>

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОВЖИВАННЯ ВЛАДОЮ АБО СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ

Качан Т.В.,

*аспірантка навчально-наукового інституту права**Державного податкового університету*

ORCID: 0000-0002-9520-1467

Качан Т.В. Використання спеціальних знань під час розслідування зловживання владою або службовим становищем.

У статті розглядається роль спеціальних знань у розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із зловживанням владою або службовим становищем. Аналізується необхідність залучення експертів з різних галузей знань, зокрема економіки, права, криміналістики, цифрових технологій та соціальної психології для виявлення та доказування таких правопорушень.

Зазначено, що незважаючи на збільшення кількості розслідувань щодо зловживання владою або службовим становищем, ефективність їхнього закінчення та притягнення винних до відповідальності залишається низькою. Це вказує на необхідність удосконалення механізмів розслідування та судового розгляду таких справ для забезпечення невідворотності покарання та зміцнення довіри громадян до правоохоронної системи.

До основних видів експертиз, що застосовуються, належать почеркознавча експертиза, за допомогою якої визначають автора рукописного тексту, підпису або встановлює факт підробки, технічна експертиза документів, яка допомагає проаналізувати зміни в документах, сліди підробки, дописки, підчищення, використання неавтентичних друкарських засобів, економічна експертиза – перевіряє фінансово-господарські операції, наявність збитків, відповідність облікових документів реальним процесам та комп'ютерно-технічна експертиза, яка застосовується у випадках, коли документи зберігаються або редагуються в електронній формі.

Визначено основні проблеми та перспективи удосконалення застосування спеціальних знань у кримінальних розслідуваннях.

На сьогодні проблемними аспектами використання спеціальних знань при розслідуванні зловживання владою або службовим становищем є: відсутність належної координації між слідчими та експертними установами, недостатня кількість кваліфікованих спеціалістів у сфері економічного аналізу та цифрової криміналістики, прогалини у законодавчому регулюванні використання експертних висновків.

Встановлено, що потенційними напрямками вирішення цієї проблеми розширення міжнародного співробітництва у сфері боротьби з корупційними кримінальними правопорушеннями, використання новітніх технологій, зокрема штучного інтелекту, для аналізу великих обсягів фінансових даних, підвищення кваліфікації слідчих і прокурорів у сфері спеціальних знань.

Ключові слова: зловживання владою, службові кримінальні правопорушення, спеціальні знання, криміналістика, антикорупційна політика, експерт, спеціаліст.

Kachan T.V. The use of special knowledge in the investigation of abuse of power or office.

The article examines the role of specialised knowledge in the investigation of criminal offences involving abuse of power or position. The author analyses the need to engage experts from various fields of knowledge, including economics, law, forensics, digital technologies and social psychology, to identify and prove such offences.

It is noted that despite the increase in the number of investigations into abuse of power or office, the effectiveness of their completion and bringing the perpetrators to justice remains low. This points to the need to improve the mechanisms for investigating and prosecuting such cases to ensure the inevitability of punishment and to strengthen public confidence in the law enforcement system.

The main types of expertise used include handwriting examination, which helps to determine the author of a handwritten text, signature or establishes the fact of forgery, technical examination of documents, which helps to analyse changes in documents, traces of forgery, additions, erasures, use of non-authentic printing media, economic examination - checks financial and economic transactions, the presence of losses, compliance of accounting documents with real processes and computer and technical expertise, which is used in cases,

The author identifies the main problems and prospects for improving the use of specialised knowledge in criminal investigations.

Today, the problematic aspects of the use of specialised knowledge in the investigation of abuse of power or official position are: lack of proper coordination between investigative and expert institutions, insufficient number of qualified specialists in the field of economic analysis and digital forensics, and gaps in the legislative regulation of the use of expert opinions.

The author establishes that potential solutions to this problem include the expansion of international cooperation in the field of combating corruption-related criminal offences, the use of the latest technologies, in particular artificial intelligence, for analysing large amounts of financial data, and advanced training of investigators and prosecutors in the field of specialised knowledge.

Key words: abuse of power, white-collar criminal offences, specialised knowledge, forensics, anti-corruption policy, expert, specialist.

Постановка проблеми. З 24 лютого 2022 року триває повномасштабне військове вторгнення росії в Україну. Важливими умовами збереження суверенітету держави і відновлення її територіальної цілісності є належна збройна відсіч окупантам, забезпечення соціально-економічних основ і політичної стабільності в країні.

У цих умовах протидія корупції продовжує залишатися пріоритетним напрямом державної політики та спонукає до подальшого реформування органів кримінальної юстиції. В Україні реалізована низка рекомендацій міжнародних організацій щодо посилення правового, інституційного, фінансового і кадрового зміцнення антикорупційних структур, міжнародного співробітництва та покращення взаємодії з міжнародними організаціями з метою більш ефективної протидії корупції.

За даними Офісу Генерального прокурора України, протягом періоду з січня 2022 року до вересня 2024 року було зареєстровано понад 8 тисяч кримінальних проваджень за статтею 364 Кримінального кодексу України, яка стосується зловживання владою або службовим становищем [1].

Незважаючи на збільшення кількості розслідувань щодо зловживання владою або службовим становищем, ефективність їхнього завершення та притягнення винних до відповідальності залишається низькою. Це вказує на необхідність удосконалення механізмів розслідування та судового розгляду таких справ для забезпечення невідворотності покарання та зміцнення довіри громадян до правоохоронної системи.

Одним із ключових аспектів розслідування службових кримінальних правопорушень є використання спеціальних знань, які забезпечують глибший аналіз доказів та ефективніше виявлення правопорушень. Використання спеціалістів із фінансового аудиту, криміналістичних експертів, спеціалістів у сфері інформаційних технологій та інших фахівців сприяє точності та об'єктивності розслідування таких кримінальних правопорушень. Тому тема, обрана для дослідження, є сьогодні актуальною.

Метою цього дослідження є аналіз та дослідження особливостей використання спеціальних знань при розслідуванні зловживання владою або службовим становищем.

Стан опрацювання проблематики. Вирішенню різних аспектів розслідування зловживання владою або службовим становищем, в тому числі і використання спеціальних знань, присвячено праці таких учених, як: П.П. Андрушко, Л.П. Бріч, В.В. Голіна, Н.О. Гуторова, О.О. Дудоров, В.П. Коваленко, М.І. Мельник, А.А. Музика, В.О. Навроцький, Ю.О. Науменко, В.Я. Тацій, В.В. Сташис, В.Г. Хашев тощо.

Виклад основного матеріалу. Під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень експертні дослідження відіграють ключову роль, оскільки саме документи часто є основними доказами.

До основних видів експертиз, що застосовуються, належать почеркознавча експертиза, за допомогою якої визначають автора рукописного тексту, підпису або встановлює факт підробки, технічна експертиза документів, яка допомагає проаналізувати зміни в документах, сліди підробки, дописки, підчищення, використання неавтентичних друкарських засобів, економічна експертиза – перевіряє фінансово-господарські операції, наявність збитків, відповідність облікових документів реальним процесам та комп'ютерно-технічна експертиза, яка застосовується у випадках, коли документи зберігаються або редагуються в електронній формі.

Почеркознавча експертиза спрямована на ідентифікацію особи, яка виконала рукописний текст або підпис. При її проведенні використовується графічний аналіз (дослідження почеркових ознак (форма, нахил, розмір, ритм письма), метод порівняння (зіставлення досліджуваного тексту з відомими зразками почерку особи), метод вимірювання (встановлення відхилень у розмірах букв, нахилу та інтервалів між ними) та комп'ютерний аналіз (цифрова обробка рукописних текстів із використанням програм (наприклад, «Почерк»)).

Досить часто почеркознавча експертиза застосовується при фальсифікації підписів у договорах. Наприклад, державна установа уклала договір на закупівлю товарів за завищеною ціною. У ході пере-

вірки виникли сумніви щодо справжності підпису директора на документах. Почеркознавча експертиза встановила, що підпис виконав інший працівник установи. Технічна експертиза документів виявила сліди підробки: підпис було нанесено шляхом копіювання з іншого документа. Комп'ютерний аналіз цифрового документа показав, що файл редагували після підписання договору. На підставі цього договір визнано недійсним, відкрито кримінальне провадження за фактом службового підроблення (ст. 366 КК України).

Технічна експертиза документів в контексті кримінальних проваджень про корупційні правопорушення також часто застосовується. Зазвичай такі експертизи дозволяють визначити спосіб виготовлення документів. Це включає виявлення типу використовуваного матеріалу (папір, чорнила, типографія тощо) і механізму його виготовлення. Вони також допомагають встановити наявність змін у документі.

Так, експерт може визначити, чи були зроблені зміни в документі після його первісного оформлення, які способи внесення змін використовувались (наприклад, корекція чорнила, зміна тексту електронним способом), а також виявити невидимі записи. Це може бути здійснено за допомогою спеціальних методів, таких як ультрафіолетова або інфрачервона спектроскопія, що дозволяє виявити сліди попередніх записів або змін та ідентифікувати предмети і матеріали, які використовувались для виготовлення документа – це стосується аналізу всіх матеріалів, які могли бути залучені в процес створення документа, таких як тип чорнил, використані інструменти для написання або зміни (наприклад, ручки, копіювальні машини, сканери) [2].

Об'єктами технічної експертизи документів є документи, пристрої для виготовлення або внесення змін та речовини для виготовлення або внесення змін [4].

У випадку, якщо документ був створений або змінений за допомогою комп'ютерної техніки, на експертизу надається не тільки сам документ (файл), але й технічні засоби, такі як системний блок комп'ютера, інсталяційний диск, принтер чи інші пристрої, які використовувались для виготовлення документа. Щоб не зіпсувати доказову базу, будь-яка робота на комп'ютерній техніці, яка може бути вилучена під час розслідування, повинна бути заборонена до проведення експертизи. Це необхідно для збереження цілісності даних та можливості аналізу оригіналу документа.

Коли мова йде про ідентифікаційні питання, пов'язані з електронними документами, необхідно проводити комплексну експертизу, що включає як технічну експертизу документів, так і комп'ютерно-технічні дослідження. Це дозволяє встановити джерело документа, програмне забезпечення, яким він був створений, та інші характеристики. Огляд та вилучення комп'ютерної техніки повинні проводитися за участю фахівця в галузі комп'ютерних технологій, оскільки правильне вилучення та первинний огляд техніки є важливими для забезпечення збереження даних і можливості їх подальшого аналізу.

Для встановлення механізму вчинення кримінального правопорушення, а також ідентифікації причетних осіб та предметів, використовується трасологічна експертиза. Основними завданнями трасологічної експертизи у справах про зловживання владою або службовим становищем є встановлення факту зміни матеріальних об'єктів, ідентифікація об'єктів, аналіз відбитків, слідів тиску, мікрочастинок, що могли залишитися на документах, конвертах, грошових купюрах тощо, виявлення та аналіз слідів підробки, дослідження механічних змін у документах (стирання, дописки, заміна аркушів), підроблених підписів, відбитків печаток, дослідження механізму кримінально протиправної дії – встановлення, яким способом були внесені зміни в документи чи матеріальні носії інформації.

У рамках розслідування зловживання владою або службовим становищем проводяться дослідження слідів людини. Це включає аналіз відбитків пальців, долонь, підошов взуття тощо. Дактилоскопічна експертиза допомагає ідентифікувати особу, яка контактувала з предметами неправомірної вигоди (грошові купюри, документи, упаковки тощо). Окрім цього, проводиться дослідження знарядь, агрегатів, інструментів та їх слідів, виявляють та аналізують сліди злому сейфів, кабінетів, документосховищ, досліджують сліди, залишені ріжучими чи колючими предметами (наприклад, на документах, які знищувалися). Окрім цього, визначають маршрути пересування осіб, причетні до корупційних кримінальних правопорушень, шляхом аналізу шинних слідів, пошкоджень автомобілів тощо, виявляють факти зміни серійних номерів на техніці чи автомобілях, які могли використовуватися у схемах корупційних кримінальних правопорушень (наприклад, фіктивні тендери, незаконні держзакупівлі).

Експертиза відео- та звукозапису призначається у випадках, коли необхідно встановити фактичні дані у справі, що стосуються техніки та технології виготовлення відеофонограми (фонограми), а також ідентифікації дикторів, мовлення яких на ній зафіксовано. Зокрема, відео- та звукозаписи можуть виступати доказами під час розслідування фактів прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою, якщо на них зафіксовано розмови підозрюваних щодо досягнення домовленості про отримання такої вигоди.

Експертиза відео- та звукозапису включає технічне дослідження матеріалів і засобів відео- та звукозапису, дослідження диктора за фізичними параметрами усного мовлення, акустичних сигналів і середовища та лінгвістичне дослідження усного мовлення.

Слід зазначити, що на сьогодні розроблено методики дослідження цифрових фонограм та апаратури звукозапису із застосуванням програмного забезпечення «Фрактал», «Аватар-М» та «Сілентіум». Вони створені на основі сучасних інформаційних технологій, зокрема нейронних мереж глибокого навчання (штучного інтелекту) [3; 5].

Для отримання якісних результатів експертизи велике значення мають зразки фонограм мовлення. Високоякісні зразки можна отримати за умови дотримання таких технічних вимог: використання відео- або звукозаписувальної апаратури високого класу з виносним мікрофоном, направленим у бік диктора на відстані не більше 0,5 м; відсутність сторонніх джерел шуму (шум працюючих механізмів, телефонні дзвінки тощо); запис на носій, який раніше не використовувався [6].

Судові економічні експертизи відіграють ключову роль у процесі доказування, оскільки вони дозволяють науково обґрунтовано підтвердити чи спростувати факти фінансових порушень. Особливо це актуально в кримінальних провадженнях щодо розкрадання бюджетних коштів, зловживання владою та ухилення від сплати податків.

Основні завдання судової економічної експертизи:

1. Встановлення фінансових збитків – визначення розміру матеріальних збитків, завданих державі, підприємствам або громадянам.
2. Аналіз господарських операцій – перевірка правомірності фінансових операцій, зокрема у сфері державних закупівель.
3. Виявлення фактів зловживання владою та службовим становищем – аналіз рішень посадових осіб на предмет перевищення повноважень.
4. Визначення ознак відмивання коштів – аналіз фінансових потоків, що можуть свідчити про легалізацію незаконних доходів.
5. Перевірка ухилення від сплати податків – встановлення фактів незаконного заниження податкових зобов'язань.

Судові економічні експертизи проводяться незалежними фахівцями, які мають відповідну кваліфікацію та повноваження. Вони аналізують бухгалтерську, податкову та фінансову документацію, співставляють дані з реальними операціями та готують висновки, які можуть стати доказами в суді.

Судова практика показує, що результати економічних експертиз часто є вирішальними для встановлення фактів корупції. Це підтверджують дослідження вчених, зокрема Парфентія (2022), а також Пілюкова і Шрамка (2018), які вказують на високу доказову силу таких експертиз у кримінальних справах щодо корупції.

Висновки. На сьогодні проблемними аспектами використання спеціальних знань при розслідуванні зловживання владою або службовим становищем є: відсутність належної координації між слідчими та експертними установами, недостатня кількість кваліфікованих спеціалістів у сфері економічного аналізу та цифрової криміналістики, прогалини у законодавчому регулюванні використання експертних висновків.

Можливими напрямками вирішення цієї проблеми розширення міжнародного співробітництва у сфері боротьби з корупційними кримінальними правопорушеннями, використання новітніх технологій, зокрема штучного інтелекту, для аналізу великих обсягів фінансових даних, підвищення кваліфікації слідчих і прокурорів у сфері спеціальних знань.

Використання спеціальних знань є невід'ємною складовою розслідування зловживань владою та службовим становищем. Економічні, юридичні, криміналістичні та соціальні дослідження дозволяють підвищити ефективність правоохоронної діяльності, сприяючи всебічному аналізу та доказовості злочинів. Подальший розвиток спеціальних знань та їх інтеграція у практику правоохоронної діяльності є важливим кроком у реформуванні кримінальної юстиції та зміцненні антикорупційної політики України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Офіційний сайт Офісу Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua>.
2. Теплицький Б.Б. Сучасні можливості судових експертиз під час розслідування злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 2 (22). С. 30–37. DOI: 10.33270/04212202.30.
3. Призначення судових експертиз у кримінальних провадженнях про корупційні правопорушення [Текст]: метод. рек. / О.М. Шрамко, В.В. Юсупов, Ю.О. Пілюков, А.А. Саковський. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2021. 101 с.
4. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України від 08.10.98 № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.

5. Рибальський О., Соловйов В., Журавель В. Новий інструментарій проведення фоноскопичної експертизи. *Кримінально-правові, кримінологічні, кримінальні процесуальні та криміналістичні проблеми протидії злочинності в умовах воєнного стану*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 20 квітня 2022 р. / упоряд.: Євген Письменський. Київ – Львів – Дніпро, 2022. С. 116–118.
6. Юсупов В.В. Особливості судових експертиз під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень та правопорушень, пов'язаних з корупцією. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 9. С. 536–540.